

ΣΤ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών
Λουντ, 4-7 Οκτωβρίου 2018

Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης, 1204-2018

Πρακτικά ≡ Proceedings

6th European Congress of Modern Greek Studies
of the European Society of Modern Greek Studies
Lund, 4-7 October 2018

The Greek World in Periods of Crisis and Recovery, 1204-2018

Τόμος Γ'

Επιμέλεια:
Βασίλειος Σαμπατακάκης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2020

*Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης,
1204-2018*

Τόμος Γ΄

*The Greek World in Periods of Crisis and Recovery,
1204-2018*

Vol. 3

Την ευθύνη της έκδοσης έχει το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΕΝΣ
E-mail: vassilios.sabatakakis@klass.lu.se

ISBN (vol.) 978-91-519-6382-2

ISBN (set) 978-91-519-6357-0

Σελιδοποίηση - τυπογραφική φροντίδα:
Jorge Lemus Pérez (lemus777@gmail.com)

Copyright © 2020:

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ)

European Society of Modern Greek Studies

www.eens.org

ΣΤ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών
Λουντ, 4-7 Οκτωβρίου 2018

Π ρ α κ τ ι κ ά

*Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης
και ανάκαμψης, 1204-2018*

Τόμος Γ'

Ε π ι μ έ λ ε ι α

Βασίλειος Σαμπατακάκης

Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών
Αθήνα 2020

6th European Congress of Modern Greek Studies,
Lund, 4-7 October 2018

P r o c e e d i n g s

*The Greek World in Periods of Crisis
and Recovery, 1204-2018*

Vol. 3

Edited by
Vassilios Sabatakakis

European Society of Modern Greek Studies
Athens 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Γ' ΤΟΜΟΥ

Πρόλογος (Β. Σαμπατακάκης)	21
----------------------------------	----

2. Η αποτύπωση των κρίσεων στην ελληνική γλώσσα

2.1. Γλωσσικά φαινόμενα που αντικατοπτρίζουν την κρίση

Αμαλία Νίππη: Κρίση στη γλώσσα ή η γλώσσα στην κρίση; Μια μελέτη για την ελληνική γλώσσα	29
Elizaveta Onufrieva: Συντακτικοί φρασεολογισμοί της νέας ελληνικής που δηλώνουν μεγάλο βαθμό μιας ιδιότητας	47
Ilze Rūmniece: Δείκτες κρίσεων στην ποιητική έκφραση: λακωνισμός	63
Μυρτώ Υφαντή: Ρατσισμός και κρίση: η επίδραση του κινήματος της πολιτικής ορθότητας στη σεξιστική χρήση της ελληνικής	73

2.2. Γλωσσικά ζητήματα και φαινόμενα

Alena Soloveva: Η Νεοελληνική ως αναλυτική γλώσσα. Κρίση ή φυσική εξέλιξη; Η υποτακτική και το απαρέμφατο στις μεταφράσεις από την ρωσική γλώσσα	87
Anastasios Mikalef: The language question in the Ionian state and the newspaper 'Πατρίς' (1849-1851)	95
Tresorukova Irina: «Βρήκε ο γύφτος τη γενιά του...» ή τα εθνωνύμια στη νέα ελληνική γλώσσα: σύγχρονη κατάσταση	115

2.3. Διαλεκτολογικές και συγκριτικές προσεγγίσεις

Ευανθία Παπαευθυμίου: Η πρόσφατη ανάκαμψη της ελληνικής γλώσσας στη Ρουμανία και η σχέση της με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα (2008-2018)	131
Κυριάκος Ιωάννου: Το κυπριακό ιδίωμα στην ποίηση του Βασίλη Μιχαηλίδη: από την αμφισβήτηση προς την καταξίωση	149

2.4. Ανάλυση λόγου

Εμίλ Θεοδωρόπουλος, Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη: Η στάση υψηλής απατηλής οικειότητας στον σύγχρονο δημοσιογραφικό λόγο: η περίπτωση του ελληνικού δημοψηφίσματος της 5-7-2015	171
Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ελένη Δερβένη: Γλωσσική απεικόνιση της σύγχρονης προσφυγικής κρίσης στον δημοσιογραφικό λόγο: η περίπτωση αναπαράστασης του θανάτου τρίχρονου προσφυγόπουλου στα ελληνικά διαδικτυακά μέσα	187
Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Εμίλ Θεοδωρόπουλος: Μεταφορικές απεικονίσεις της σύγχρονης ελληνικής οικονομικής κρίσης σε πολιτικά και δημοσιογραφικά κείμενα	207

2.5. Λεξικολογικές προσεγγίσεις

Caterina Carpinato: Bilingual dictionaries in Venice. Δίγλωσσα λεξικά στη Βενετία (1527-2013)	231
Ξένια Κλίμοβα: Το λεξιλόγιο της ελληνικής μυθολογίας των Δαρνακοχωρίων από εθνογλωσσολογική οπτική	251
Σωκράτης Δ. Μπαλτζής: Υπολογιστικά λεξικά της νεοελληνικής. Το μέσο για τη συνέχεια της γλώσσας στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη ηλεκτρονική εποχή	261

2.6. Σύγχρονα γλωσσικά ζητήματα

Ioanna Tsourma: Variations in mouthing occurrence in Greek Sign Language (GSL); the case of register and grammatical class	289
Irina Strikova, Boris Vounchev: Ο λόγος για την ελληνική κρίση από τη θέση εξουσίας και από τη θέση αντιπολίτευσης	315
Marianna Georgouli: Drawing boundaries between the self and the other(s) within the Greek 'double crisis' Yannis Tsirbas' <i>Victoria does not exist</i> as a case study	339

2.7. Η διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης ξένης κατά την κρίση

Άνκα Ρατζενοβιτς, Ντίνα Ντιμίτροβιτς, Ντράγκανα Τκάλατς: Ανθρωπιστικές σπουδές σε κρίση: η πορεία και η θέση της μετάφρασης στην εκμάθηση της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας	355
Jingjing Hu: Η επίδραση της γλώσσας των MME στη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας	379

3. Θέματα νεοελληνικών σπουδών

David Holton: Γιατί χρειάζεται μια γραμματική της μεσαιωνικής και πρώιμης νέας ελληνικής;	395
Ekkehard Bornträger: The Greek crisis as seen by Lithuanian and Romanian media - a preliminary overview	405
Φατίμα Ελόεβα: Ο άλλος εαυτός στο έργο των Γιώργου Ιωάννου και Ισμαήλ Κανταρέ. Η αναζήτηση ταυτότητας στα Βαλκάνια – συμφιλίωση ή σύγκρουση;	425
Tudor Dinu: Σηματοδοτεί η εγκατάσταση του φαναριώτικου καθεστώτος μια κρίση στη θρησκευτική τέχνη των ρουμανικών χωρών; Η περίπτωση του Βουκουρεστίου	441
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΜΩΝ Α', Β', Δ', Ε'	487

BILINGUAL DICTIONARIES IN VENICE.
ΔΙΓΛΩΣΣΑ ΛΕΞΙΚΑ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ (1527-2013)
Ελληνική ομιλούμενη γλώσσα στην Βενετία
και δίγλωσσα λεξικά

Caterina Carpinato*

Στις αρχές του δεκάτου έκτου αιώνα, στη Βενετία, στους δρόμους γύρω από την πλατεία του San Marco (nn. 1-2), και στην εμπορική περιοχή, κοντά στη γέφυρα του Ριάλτο (nn. 3-4) (η οποία δεν είχε ακόμη λάβει την σημερινή εμφάνισή της), στο λιμάνι και σε όλα τα κανάλια, σε πολυτελή κτίρια όπως στις ταβέρνες, σε εργαστήρια και σε βιβλιοπωλεία, πολλοί μιλούσαν και καταλάβαιναν ελληνικά: τα ελληνικά στο στόμα των Βενετών και των Λεβαντίνων δεν ήταν, βέβαια, η γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων.

n. 1. Canaletto (1697-1768), Metropolitan Museum of Art
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/435839>

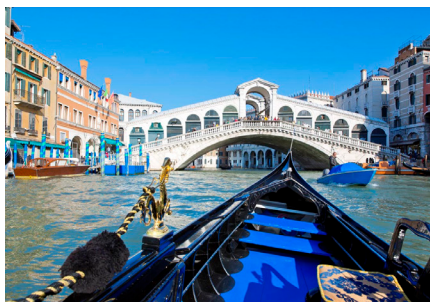

n. 2. Piazza San Marco, 2017, Il Messaggero
[https://www.ilmessaggero.it/primopiano/cronaca/venezia_acceso_controllato_piazza_san_marco-2560453.html](https://www.ilmessaggero.it/primopiano/cronaca/venezia_accesso_controllato_piazza_san_marco-2560453.html)

* Caterina Carpinato, Professore associato, Lingua e letteratura noegreca, Dipartimento di Studi Umanistici, Università Ca' Foscari, Venezia, <https://www.unive.it/data/perso-ne/5592538/curriculum>, carpinat@unive.it

n. 3. Rialto, Jacopo de Barbari (1500), <http://www.canalgrandevenezia.it/index.php/dipinti-sul-canal-grande-venezia/dipinti-lato-destro/382-jacopo-de-barbari-il-ponte-di-rialto>

n. 4. Ponte di Rialto, <https://mondointasca.it/2018/02/20/veneto-turismo-the-land-of-venice/>

Πράγματι, η αρχαία ελληνική γλώσσα δεν ήταν τότε ακόμη πολύ διαδεδομένη στην Δύση και, παρά τον εξαιρετικό ενθουσιασμό για την ανακάλυψη των κλασικών και της αρχαίας πνευματικής κληρονομιάς, λίγοι στη Βενετία γνώριζαν σωστά τη γλώσσα του Ομήρου και της αρχαίας ελληνικής γραμματείας.

Μερικοί Βενετσιάνοι όμως αναγκάζονταν να μάθουν την ομιλούμενη γλώσσα, την λεγόμενη τότε *ιδιωτικήν γλώσσα των Γραικών*¹ όπως χαρακτηρίζεται η δημόδης ελληνική στο λεξικό *Corona Preciosa* (π. 5)², που τυπωθήκε από τον Stefano da Sabbio το 1527, για να επικοινωνήσουν μεταξύ τους οι άνθρωποι που είχαν επαφή με την Βενετία, άνδρες και γυναίκες, που προέρχονταν από τα εδάφη της στερεάς Ελλάδας, από τα νησιά της Αδριατικής ή του Αιγαίου, από την Κωνσταντινούπολη ή την Μικρά Ασία. Το λεξικό, όπως είναι αυτονόητο, ήταν χρήσιμο και για τους Βενετσιάνους.

Εἰσαγγὴ νέα ἐπιγραφὸν, ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΧΡΗΣΙΜΟΣ ἄνθρωπος τίμιος, ὥστε μαθεῖν ἀναγνωσκέν, γράφειν νοεῖν καὶ λαλεῖν, ἢ ἰθαπτικῶς καὶ τὴν αἰθρικῶς γλῶσσας τῶν γραμμάτων. Ἐπὶ δὲ καὶ τὴν γραμματικῶς, καὶ τὴν ἰθαπτικῶς γλῶσσας τῶν λατίνων μὴ παύσας δι' καλίας, καὶ οὐδ' ἄλλ' ἢ χρὴ εἶναι καὶ διδασκαλίου, πρῶτον μὲν ἵνα ἀφ' ἑλπίου ἴδῃ πᾶσι τῶν ἀνθρώπων, συντεθεῖσιν καὶ ἴδῃ φῶς ἐκ δούλου παρὰ τοῦ ἐπιτιμωτοῦ, καὶ δι' ἰσχυρὸν ἀνθρώπου Στεφάνου τοῦ ἐκ Σαβίου, ἢ ἱπποῦ τῶν ἰταλικῶν, καὶ τῶν λατινικῶν γραμμάτων, οὗ τῆς ἐκλαμπροῦς ἡ πόλις τῶν Ἑνετῶν.

n. 5. Corona Preciosa, 1527 https://books.google.it/books?id=RYxNAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=it&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Ο βενετσιάνος λόγιος και συγγραφέας Πιέτρο Μπέμπο (1470-1547)³ (n. 6), -μια από τις σημαντικότερες μορφές της ιταλικής Αναγέννησης, με τις ιδέες του για την χρήση, την δομή και την αξία της ομιλούμενης ιταλικής γλώσσας, υπήρξε παράδειγμα και για μερικούς ελληνόφωνους που ζούσαν στην Βενετία την ίδια περίοδο και που συνεργαζόταν με την βιομηχανική παραγωγή του τυπωμένου βιβλίου.

n. 6. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5/Raffaello_Sanzio_-_Pietro_Bembo | 54 × 39 cm | Budapest, Magyar Szépművészeti Múzeum, στην εικόνα –αν είναι ο ίδιος όπως πιστεύανε μερικοί- ο Μπέμπο εμφανίζεται με την εκφραση που ο ζωγράφος Ραφαήλ Raffaello Sanzio (1483-1520)⁴ αντιλήφθηκε όταν τον απεικόνισε με το έξυπνο αριστοκρατικό του βλέμμα.

Ο Μπέμπο, στην νεαρή του ηλικία, το 1492, ζήτησε να πάει μέχρι την Μεσίνη στην Σικελία για να παρακολουθήσει μαθήματα αρχαίας ελληνικής γλώσσας πλάι στον Κωνσταντίνο Λάσκαρη (1434-1501), που είχε εγκατασταθεί εκεί μετά από την άλωση της Πόλης. Δεν έβρισκε κοντά του καλύτερο μέρος για να εκπαιδευθεί σωστά στα Αρχαία. Από τον χάρτη της Ιταλίας βλέπουμε τη μεγάλη απόσταση που χωρίζει τη Βενετία από την Μεσίνη. Είναι περίπου 1200 χλμ (n. 7).

n. 7.

Όταν γύρισε στη Βενετία υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της πολιτισμικής και πολιτικής ζωής της πόλης. Το βιβλίο του *Prose della Volgar Lingua* διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην τυποποίηση της ιταλικής καθομιλουμένης γλώσσας. Στα κυκλώματα των Ελλήνων της Βενετίας το βιβλίο αυτό και το γλωσσικό ζήτημα που φούντωσε δεν έμειναν απαρατήρητα.

Οι εκδοτικές δραστηριότητες των Ελλήνων της Βενετίας εντάσσονται στο πνευματικό κλίμα που δημιούργησε ο Μπέμπο, σε μία εποχή που η δύναμη των ομιλουμένων γλωσσών γινόταν όλο και πιο σημαντική στις εμπορικές, πολιτικές, πολιτισμικές και θρησκευτικές επαφές, και θα έπρεπε να εξεταστεί η παραγωγή σε δημώδη ελληνική γλώσσα στην Βενετία της δεκαετίας 1525-1535 σε σύγκριση με το γλωσσικό ζήτημα που ξέσπασε λόγω του Μπέμπο και των οπαδών του⁵.

Σε εκείνη την εποχή η εκμάθηση των αρχαίων ελληνικών άρχιζε να είναι όλο και πιο πολύ διαδεδομένη και από τις τυπογραφίες της Βενετίας η αρχαία ελληνική λογιοςύνη έβρισκε έναν τρόπο πιο οικονομικό και εύκολο για να ξανακυκλοφορήσει στην Δύση.

Πρέπει να έχουμε υπόψη ταυτόχρονα ότι η ομιλούμενη γραϊκική γλώσσα κυκλοφορούσε στα πλούσια και στα φτωχά σπίτια της πόλης: ο ίδιος ο δόγης, στις πρώτες δεκαετίες του δεκάτου έκτου αιώνα, ο Andrea Gritti (1455-1538) (n. 8), μιλούσε δημώδη ελληνικά όπως και άλλα μέλη των επιφανών βενετσιάνικων οικογενειών που είχαν περιουσίες στα ελληνόφωνα εδάφη. Στον Gritti είναι αφιερωμένη η *Corona Preciosa* (n. 9).

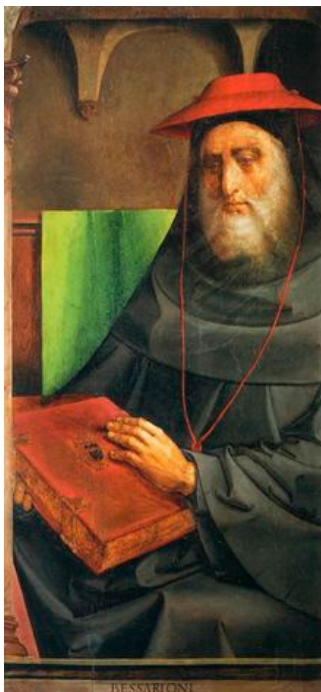
n. 8. Tiziano Vecellio, *Il doge Andrea Gritti*, National Gallery of Art in Washington D. C.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ritratto_del_Doge_Andrea_Gritti_-_Tiziano_059FXD.jpg

ALLO ILLVSTRISS. ET SERENISS.
Prendipe Missere ANDREA Gritti, Il suo fide-
lissimo Seruidore Stephano da Sabio Stampa-
ture di lettere Grece & Latine Salute
& Felicit. perpetua.

n. 9.

Στη λιμνοθάλασσα, η κατάσταση σχετικά με την ελληνική παράδοση και την εκμάθηση των αρχαίων ελληνικών γρήγορα είχε εξελιχθεί, ειδικά μετά την Άλωση: όπως ξέρουμε ο Καρδινάλιος Βησσαρίωνας (1408-1472) (n. 10) είχε δωρίσει το 1468 την πλούσια συλλογή των ελληνικών χειρογράφων του για δημόσια χρήση (η βιβλιοθήκη του θα αποτελέσει τον

πρώτο πυρήνα της Εθνικής Μαρκιανής Βιβλιοθήκης)⁶.

n. 10. Βησσαρίων, Studiolo di Federico da Montefeltro
Louvre 1476, [https://it.wikipedia.org/wiki/Bessarione_\(cardinale\)/#/media/File:Bessari-on_1476.JPG](https://it.wikipedia.org/wiki/Bessarione_(cardinale)/#/media/File:Bessari-on_1476.JPG) (Louvre)

Ο Aldo Manuzio (1449-1515)⁷ υπήρξε, ως γνωστό, ένας από τους ισχυρότερους οπαδούς της πολιτιστικής επανάστασης που έδωσε στη Βενετία το ρόλο της «πρωτεύουσας του βιβλίου». Το 1495 είχε τυπώσει, με την βοήθεια του Βέμπο, την *Ελληνική Γραμματική* του Λάσκαρη. Το 2015, με αφορμή τα 500 χρόνια από το θάνατο του Άλδου υπήρξαν διάφορες εκδηλώσεις σχετικές με την πνευματική παραγωγή του και το γενικότερο πολιτιστικό κλίμα που ήταν το φυτώριο των εκδόσεων στην *volgare*, δηλαδή στην ομιλούμενη ιταλική γλώσσα του λαού.

Ας γυρίσουμε στη «βενετσιάνικη βιομηχανική» παραγωγή δίγλωσσων ελληνοϊταλικών λεξικών και στο 1527 που αρχίζει η μακρά της ιστορία. Την εποχή αυτή αρχίζουν να δημοσιεύονται τακτικά και τα βιβλία που προορίζονται για τους αναγνώστες που χρησιμοποιούσαν την δημώδη ελληνική γλώσσα. Όπως μας είναι γνωστό, το πρώτο τυπωμένο λεξικό της ελληνικής και ιταλικής γλώσσας, που κοινώς ονομάζεται *Corona Preciosa*, κυκλοφόρησε στη Βενετία από το τυπογραφείο του Stefano da

Sabbio εκείνη την χρονιά. Από το 1530 ο ίδιος ο Βέμπο τυπώνει έναν λογοτεχνικό διάλογο, *Gli Asolani* (n. 11), στο τυπογραφείο των Νικολίνι δα Σάββιο, στο ίδιο τυπογραφείο δηλαδή όπου ο Νικόλαος Λουκάνης από τη Ζάκυνθο, είχε τυπώσει, το 1526, την *Ιλιάδα* σε δημώδη μετάφραση και όπου τυπώνονταν τα βιβλία σε δημώδη ελληνικά. Δεν πιστεύω ότι αυτό είναι τυχαίο.

DE GLIASOLANI DI M. PIETRO

BEMBO NEQVALI SI RA

GIONA D'AMORE

PRIMO LIBRO.

Stampati in Vinegia per Giouanantonio ex i Fratelli da Sabbio. M D X X X.

n. 11.

Μόνο δυο λόγια ακόμα για την *Corona Preciosa*, που τελευταία και μπορεί κανείς να την κατεβάσει εύκολα από το *google book*. Σκοπός της έκδοσης του λεξικού ήταν να αποτελέσει εργαλείο για τις επικοινωνιακές καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και, ταυτόχρονα, να συμβάλλει στην καλύτερη ανθρώπινη επικοινωνία (n. 12).

Vocabulario de l'una & de l'altra lingua, uolgare & literale per ordine di Alphabeto in uolgar Italico.

Italico uolgare, Greco uolgare, Latino, Greco literale.

Argento	Aſimi	Argentum	Argyros
Ἄργυρο	ἀσίμι	Ἀργέντιον	ἀργυρος
argentario	aſimico	argentarium	argyrion
ἀργεντάριο	ἀσίμικος	ἀργεντάριον	ἀργυρεῖον

n. 12.

Πρόκειται για ένα λεξικό με χαρακτηριστικά παρόμοια με εκείνα του

*Solenissimo Vocabulista*⁸, ένα πολύγλωσσο λεξικό που είχε τυπωθεί από τα τέλη του δεκάτου πέμπτου αιώνα για τις γυναίκες και για τους απλούς εργάτες που θέλανε να μάθουν τις γλώσσες χωρίς να πάνε σχολείο. Ωστόσο, την ίδια στιγμή ήταν ένα βιβλίο με κάποιες φιλοδοξίες παραπάνω επειδή συγκρίνει την ελληνική και λατινική με τα μεταγενέστερα αποτελέσματα των δύο αρχαίων γλωσσών.

Το εν λόγω λεξικό (το οποίο καταγράφει μόνο μερικές χιλιάδες λήμματα) είναι, ως εκ τούτου, ιδιαίτερα πολύτιμο για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας στην Ιταλία, ακριβώς επειδή περιέχει λέξεις στην *ιδιωτική και στην αττική γλώσσα των Γραικών*, στην ιταλική και τη λατινική γλώσσα. Δε θα αναφέρω άλλα λεξικά του δεκάτου έκτου αιώνα, ούτε τα δίγλωσσα ιταλοελληνικά λεξικά που τυπώθηκαν κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα, για τα οποία έχω ήδη γράψει στο παρελθόν αλλά, κάνοντας ένα άλμα μερικών αιώνων, παρουσιάζω ενδεικτικά μεταγενέστερες περιπτώσεις.

Πρόκειται για δύο δίγλωσσα λεξικά του δεκάτου όγδοου και ενάτου αιώνα (που εύστοχα έχει καθοριστεί ως ο *λεξικομανής αιώνας*)⁹.

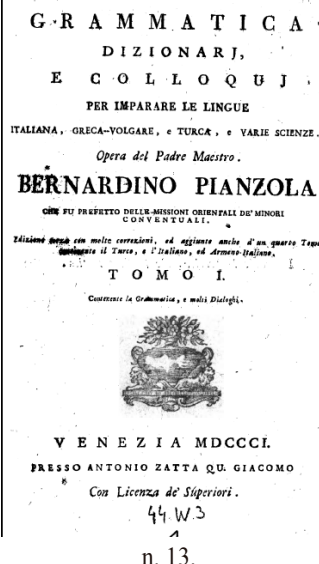
Το πρώτο είναι ένα πολύ πετυχημένο δίγλωσσο λεξικό που τυπώθηκε επανειλημμένα στην Βενετία από το δεύτερο μισό του δεκάτου ογδόου αιώνα, με εξαιρετικούς διαλόγους στο τέλος:

Λεξικόν ιταλικών και ρωμαϊκών απλούν πρόχειρον και ωφελιμώτατον εις το να μάθει, όστις επιθυμά, με ευκολίαν εκείνην την γλώσσαν εις κοινήν ωφέλιαν του Ρωμαϊκού και Ιταλικού Γένος, con licenza de' Superiori e Privilegio 1776 Vocabolario italiano e greco volgare utilissimo ad ognuno per apprendere le due lingue che gli fosse a grado. Contiene inoltre l'orazione domenicale; e altre orazioni della Beata Vergine con utilissime notizie Stampato con nuove aggiunte a commun vantaggio della Nazione greca ed italiana e con tutta diligenza corretto.

Το δεύτερο βρίσκεται στο βιβλίο *Grammatica e dizionari* του Βερναρδίνου Πιανζόλα (1721-1803), που πρωτοκυκλοφόρησε το 1789 στην Πάδοβα από το τυπογραφείο Κονζάττι, (διαθέσιμο στο διαδύκτιο στην βενετσιάνικη επανέκδοση στο τυπογραφείο του Ζάττα το 1801) (n. 13).

8 Finoli (2003: 1-12).

9 Marazzini (2009).

Η Γραμματική και τα λεξικά του Πιανζόλα θα χρειαστούν βαθύτερη ανάλυση από αυτή που ήδη πρότεινα το 2000 στον τόμο *Ενθύμησις* εις μνήμη του Ν. Παναγιωτάκη. Η προσπάθεια του Πιανζόλα είναι εξαιρετική για παιδαγωγικούς και γλωσσικούς λόγους, και περιλαμβάνει αποτελεσματικές και προοδευτικές μεθόδους διδασκαλίας: θα άξιζε ειδική επιστημονική έρευνα σε διδακτορικό επίπεδο. Μόνο λίγα παραδείγματα με τις πολιτικές παροιμίες και ένα με ένα μάθημα γεωγραφίας, μας επιτρέπει να έχουμε υπόψη το υλικό που κρύβεται σε αυτό το εγχειρίδιο (n. 14, n. 15).

P A R T E IV.

59

Il piccolo deve esser sog-
getto al grande. (sta.
Piccola pietra rompe la te-
Dal luogo, che non pensi,
esce il lepre.
Con una sola pietra non si
fa un muro.
Non palesare i tuoi segreti
al tuo amico, nè il tuo
amico al tuo nemico.
Chi ha paura de' passerì,
non semini miglio.
Le scope vecchie si buttan
via.
Scappata la pioggia, s'in-
contro nella grandine.
La minestra sia col sale, ma
il sale con discrezione.
La troppa biada fa crepare
il cavallo.
Sacrificate la barba per con-
servare la testa.

k'ütiük büjüjü taby olmalj'.
k'ütiük sat batj jerär.
*Zan etmedijün jerdän silki di-
här.*
*Bir jalynj'z tañtän duär ol
mäs.*
*Syrjny' dhostunä, 'dhostände
duñmanjünä äcma.*
*Sercedän kerkän dary' tk'ime-
sin.*
Esiki supurje damä atavlär.
*Jaghmurdän kacian dolujä o-
gradj'.*
*Äic inatulan, täxäde insane-
silghyla.*
Cok arpä atj' ciashladj'r.
Sakäl bascä kurbän olän.

Ο μικρός πρέπει να ίνε ίπο-
ταγμένος tu meghälu.
Μικρή πέτρα τζακίζι το κεφάλι.
Α'πο τον τόπον 'οπού dhèn
lojázis, evjèni o jaghös.
Με μίαν πέτραν dhèn ctize-
te enas pirghos.
Μιν fanerössis tä chrifäsu is
ton enchthronsu ke o fi-
lossu tu echtrüsu.
Ο'πιος foväte tus spórites
as min spēni to milion.
Τα palia sarömata riptonde,
Afä ëñije tia vrochän, ipän-
disan to chaläzi.
Το majërema thëli aläti, ó-
mes metrijön.
Το poli critäri skäji to a-
loghon.
Thisiasu ta jëni, dhia na
filäxis to kefäli.

L'AMERICA si chiama il nuovo Mondo, perche venne scoperta di nuovo 300 anni fa da Cristoforo Colombo, Genovese nell'anno 1492; e si chiama America da Americo Vespucci, Fiorentina, il quale è stato il primo ad entrarvi, e a farne migliore scoperta nell'anno 1497. Dissi, che fu di nuovo scoperta; imperocchè avete a sapere, che alcuni dicono, che gli Antichi l'abbiano conosciuta; e vi appressero o dalla parte dell'Occano, o dallo stretto di Saatz, che è al grado 165 di longitudine, e 45 di latitudine settentrionale, il quale Istmo è stato scoperto in questo Secolo da Giovanni de Ghamà, Spagnuolo. Questa è la più vasta parte del mondo, e la più ricca, e fruttifera per li molti fiumi, e miniere d'oro, d'argento, e pietre preziose. La medesima si divide in Settentrionale, e Meridionale

paron Pinakon.

I AMERIKI lejete o Neos Cosmos, dhia ti exaneskepasthi apo 300 chronos ke edho apo ton Christoforan Columbon Jenoveson is ton ch. 1492; ke onomazete Ameriki apo ton America Vespucci Florentioun, o opios estathi o protos na embi ke na tiq xeskepasi calitera is ton ch. 1497. Anorthen ipa oti exanaskepasthi; epidhke na ixeuris, pos capii lene, oti i Palei tin eghnorisan, ke eki etaxidhevan ke apo ton okcanon, ke apo to steno to Saatz, oputine is ton vathmon 165 micus, ke 45 articu platus, to opion stegnon estathi xeskepamenon is etutin ecatoadadhan apo ton Joannin de Ghamà ton Spagnolon. Eriton ine to meghaliteron meros tu Cosmu, to pleon plusion, ke carpoferon dhia ta potamia, ke dhia tes qnicipres chrisafu, ahmiu. ke atimiton petron. I idhja dhia-

n. 15.

Συνοψίζοντας:

1. Από τα πρώτα τυπωμένα δίγλωσσα λεξικά είναι φανερή η έγνοια του εκδότη για την εμπορική επιτυχία. Η *Corona Preciosa*, που τυπώθηκε με οικονομική υποστήριξη του πεθερού του Aldo Manuzio (*impensis vero Domine Andrea de Turesani de Asula*), εξασφαλίζει copyright για δέκα χρόνια (per ispatio di anni dieci non è possibile stampare o far stampare oltre il volere di Maestro Stephano e senza sua espressa licentia).
2. Η χρηστική φύση του δίγλωσσου λεξικού σημαίνει ότι το βιβλίο πρέπει να κατέχει όλα εκείνα τα στοιχεία που χρειάζονται για την άμεση επικοινωνία, και το σχήμα πρέπει να είναι ανάλογο με τις ανάγκες των ανθρώπων που ταξιδεύουν: *Μου αρέσει εις αυτό το σχήμα διατί έτζι ημπορεί τινάς να το φέρνει εύκολα εις την τζέπην*.
3. Η διάδοση των ελληνοιταλικών λεξικών υπήρξε μεγάλη και σταθερή μέχρι τα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνα.
4. Η μορφή, η ανακατάταξη των λημμάτων και η λειτουργικότητα τους μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε ένα γενικό πλαίσιο με το οποίο μας γίνεται πιο προσιτή η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Βενετία και στα βενετσιάνικα εδάφη του Αιγαίου, και πιο εύληπτη η εξέλιξη της ελληνικής προφορικής γλώσσας.
5. Η ιστορία των τυπωμένων λεξικών διηγείται, καλύτερα από οποιοδήποτε άλλο μέσο, τις ελληνοιταλικές επαφές και σχέσεις σε πολιτισμικό,

οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι πληροφορίες που περιλαμβάνουν ενδιαφέρουν όχι μόνο τους γλωσσολόγους, αλλά και τους ιστορικούς και τους φιλόλογους.

Τελειώνοντας θα αναφέρω μόνο κάτι άλλο που γεννήθηκε στο χώρο των δίγλωσσων λεξικών στην Βενετία, και μάλιστα στο Πανεπιστήμιο Ca' Foscari. Πρόκειται για το Dizionario Greco moderno-italiano, Ιταλο-ελληνικό που κυκλοφόρησε το 2013 (16).

n. 16.

Το λεξικό αυτό θα είναι μάλλον το τελευταίο δίγλωσσο ελληνοιταλικό λεξικό τυπωμένο σε μορφή βιβλίου. Η κρίση των δίγλωσσων λεξικών λέγεται *google dictionary*.

Βιβλιογραφία

Beltramini Guido, Gasparotto Davide, Tura Adolfo (eds), *Pietro Bembo e l'invenzione del Rinascimento*, Venezia: Marsilio 2013.

Beltramini Guido, Gasparotto Davide (eds), *Aldo Manuzio. Il Rinascimento di Venezia*. Catalogo della mostra (Venezia, 19 marzo 2015-19 giugno 2016), Venezia: Marsilio 2016.

Benzoni Gino, *Andrea Gritti*. Στο *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 59, 2002, online: <http://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-gritti> (Dizionario-Biografico)/.

Botley Paul, *Learning Greek in Western Europe, 1396–1529. Grammars, Lexica, and Classroom Texts*. Transactions of the American Philosophical Society 100.2. Philadelphia: American Philosophical Society, 2010.

Bugh Glenn Richard, “Andrea Gritti and the Greek Stradiots of Venice in

the early 16th century”, *Θησαυρίσματα*, 32 2002: 81–96.

Carpinato Caterina, *Stampe veneziane in greco demotico 1509-1549*. Tesi di dottorato, V ciclo, Filologia greca e latina, Catania 1993.

———, «Appunti di lessicografia in greco volgare. Ine kaliteri i praxi para i taxi». Στο Στέφανος Κακλαμάνης, Αθανάσιος Μαρκόπουλος, Γιάννης Μαυρομάτης (επιμ.), *Ενθύμησις Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη*, Ηράκλειο: ΠΕΚ 2000:107-39.

———, «Lessicografia greca cinquecentesca: la *Corona Preciosa* come archetipo». Στο Carlo Consani - Luisa Mucciante (eds), *Norma e variazione nel diasistema greco*, Alessandria: Edizioni dell’Orso 2001: 135-49.

———, «ΤΙ ΟΡΙΖΕΙΣ, ΤΙ ΠΡΟΣΤΑΣΕΙΣ; Θέλεις να αγοράσης βιβλία; Έχομεν». Στο Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Κωνσταντίνος Σπ. Σταϊκος, (επιμ.), *Τὸ ἔντυπο ἐλληνικὸ βιβλίο, 15^ο-19^ο αἰώνα*, Αθήνα: Κότινος 2004: 217-243.

———, *Vocabolari bilingue greco-volgare / italiano dal Cinquecento al Greco moderno* Zanichelli, Bologna: Zanichelli 2013: 12-16.

———, *Stampe veneziane in greco volgare nella prima metà del Cinquecento e questione della lingua*. Στο: Στέφανος Κακλαμάνης, Αλέξης Καλοκαιρινός (eds), *Χαρτογραφώντας την δημόδη λογοτεχνία, Neograeca Medii Aevi VII*, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 2017: 147-67.

Considine John P., *Dictionaries in Early Modern Europe: Lexicography and the Making of Heritage*, Cambridge University Press: Cambridge 2008.

———, *Small dictionaries and curiosity: Lexicography & Fieldwork in Post-Medieval Europe*, Oxford: Oxford University Press 2017.

Finoli Anna Maria, “Aspetti didattici nei vocabolari plurilingue del XVI secolo: l’*Utilissimo Vocabolista*”, *Quaderni del CIRSIL*, n. 2, 2003: 1-12.

Georgoudis Constantin, *La lexicographie du néogrec de Sabio (1527) à Coray (ci. 1800)* (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή Strasbourg 1992) www.sudoc.fr/041465520.

- Layton Evro, *The Sixteenth-Century Greek Book in Italy: Printers and Publishers for the Greek World*. Venice: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών 1994.
- Lauxtermann Marc D., "Of frogs and hangmen: The production and reception of the *Corona Preciosa*", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 35 (2), 2011: 170-184.
- , «Linguistic encounters: the presence of spoken Greek in sixteenth-century Venice». Στο Marina S. Brownlee and Dimitri Gondicas (eds.), *Renaissance Encounters: Greek East and Latin West. Medieval and Renaissance Authors and Texts* 8. Leiden-Boston: Brill, 2013: 189-210.
- Marazzini Claudio, *L'ordine delle parole. Storie di vocabolari italiani*, Bologna: Il Mulino 2009, [www.treccani.it/enciclopedia/lessicografia](http://www.treccani.it/enciclopedia/lessicografia_(Enciclopedia-dell%27Italiano)/) (Enciclopedia-dell%27Italiano)/.
- Moennig Ulrich, "On Martin Crusius's collection of Greek vernacular and religious books", *BMGS*, 21, 1997: 40–78.
- Pagliaroli Stefano, *L'epitaffio di Pietro Bembo per Raffaello*. Στο Guido Beltramini, Davide Gasparotto, Adolfo Tura (eds), *Pietro Bembo e l'invenzione del Rinascimento*, Venezia: Marsilio 2013: 292-299.
- Sandal Ennio, Stevanoni Cristina, Carpené Lorenzo, *Il mestiere de le stamperie de i libri. Le vicende e i percorsi dei tipografi di Sabbio Chiese e l'opera dei Nicolini*, San Zeno Naviglio: Grafo edizioni 2002.
- Tafuri Manfredo, (ed.), *Renovatio Urbis: Venezia nell'età di Andrea Gritti (1523-1538)*. Roma: Officina Edizioni 1984.
- Tonnet Henry, "La *Corona Preciosa* (1527): édition du texte et étude des emprunts latins et néo-latins", *Cahiers Balkaniques*, 19, 1993: 65–107.
- Toufexis Panagiotis, *Das Alphabetum vulgáris linguae graecae des deutschen Humanisten Martin Crusius (1526-1607). Ein Beitrag zur Erforschung der gesprochenen griechischen Sprache im 16. Jh.*, Köln: Romiosini 2005.
- Valotti Michela (ed.), *Gli stampatori da Sabbio alla conquista del mondo. Uomini, idee e tecniche fra Cinque e Seicento*, Cosio Valtellino: Bolis edizioni 2012.

Zorzi Marino, *La Libreria di San Marco: libri, lettori, società nella Venezia dei Dogi*, Milano: Mondadori 1987.

Abstract

In the essay I review some bilingual vocabularies (Greek-Italian) published in Italy from 1527 to 2013 to tell a few of the long story of linguistic, cultural and exchange relations between Italian and Greek speakers.

The history of printed vocabularies has entered a crisis in the third millennium due to dictionaries available online.

Λέξεις κλειδιά: Δίγλωσσα λεξικά, Βενετία, νεοελληνική γλώσσα

A chi brama imparare con facilità
LA GRECA E L'ITALIANA FAVELLA.

Aggiuntisi in fine
DODICI DIALOGHI,
Ed altre notizie utilissime.

ΛΕΞΙΚΟΝ

ΙΤΑΛΙΚΟΝ ΚΑΙ ΓΡΑΙΚΙΚΟΝ

ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΑΤΟΝ

Εἰς τοὺς ποδούντας μανθάνειν διόλως
ΤΗΝ ΓΡΑΙΚΙΚΗΝ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΚΗΝ ΓΛΩΣΣΑΝ.

Μετὰ προσθήκης ἐν τῷ πέλει
ΔΩΔΕΚΑ ΔΙΑΛΟΓΩΝ,

Καὶ ἑτέραν τινῶν χρησίμων.

EN BENETIA, 1815.

Παρά Νικολάου Γλυκε τῷ υἱ Ἰωαννίνων.

Δένει· πῶς ἔχετε;
Ἐτζί ηῦ ἔτζί.
Πῶς ἔχει ὁ πατήρ σας;

Ὅχι πόσον καλῶς.
Καθήσετε, αὐθένται.
Δὲς εἷς σκαμνὶ εἰς τὴν
ἀφ' αὐτῆς.
Δὲν εἶναι χρεια.
Σαῖ παρακαλῶ, κα-
θήσετε.

Συγχωρήσατέ μοι, πρί-
πει τὰ πηγάνα.

Ἐχετε μεγάλην βίαν.
Ἦλ-

re : come state?
Così così.
Come sta vostro Pa-
dre?

Non tanto bene.
Sedete, Signore.
Date una sedia a quel
Signore.

Non v'è bisogno.
Vi prego, sedete.

Perdonatemi, devo
andare.

Avete gran fretta.
P Son

γὰρ
 ἔχω γὰρ ἐπισκεφθῶ ἐ-
 να φίλον ἐδῶ συμμά.
 Εἰς πῶ καλόν· αὐθεντῇ.
 Δῦλος σας παπαινός.
 Σὰς προσκυλῶ.
 Ἐνθυμηθεῖτε γὰρ μὲ ἐ-
 πισκέπτεθε συχνά.
 Εἶναι χρεῖος μὲ αὐθεν-
 πα.
 Χαιρετᾶτε τὸν αὐθεντῇ
 πατέρα σας, καὶ εἰπέ-
 τετε πῶς αὐτὸν δε-
 λει ἔλθω γὰρ τὸν ἰδῶ.
 Σὰς φιλῶ πᾶς χεῖρας.
 Εἰς πῶ καλόν.

Devo visitar un'ami-
 co qui vicino.
 Addio, Signore.
 Umilissimo servo.
 Vi riverisco.
 Ricordatevi di venir
 a trovarmi spesso.
 E' mio dovere signo-
 re.
 Sàlutate il vostro Sig.
 Padre, e dítegli che
 domani verrò a ve-
 derlo.
 Vi bacio le mani.
 Addio.

Buon giorno Signore .

Ταπεινός δούλος διαπαντός .

Umilissimo servo per sempre .

Πολλά πιά έτη σας .

Molti gli anni vostri .

Αφέντη έχω σ' χαριστώ .

Signore io la riverisco .

Σ' είμαι Δούλος .

Vi sono Servo .

Δούλος πιά Ε'κλαμπέτησός σου .

Servo di vostra Signoria Illustrissima .

Χαιρετάω τον από όνομά μου .

Salutatelo a nome mio .

Καλή Νύκτα .

Buona Notte .

Έχετε καλή Νύκτα .

Abbiate buona Notte .

Θαύμα , να φαίνεσαι εις τόσας πιά μέρη !

Oh che miracolo il vedervi in queste parti .

Γέλωρ , ότι είμαι εις ταις προσταγαίς σου .

Sappiate , che sono ai vostri comandi .

Τί όείζει η άφδευτήά σου ;

Che cosa comandate ?

Σ' χαριστώ εύμορφ Νέε .

Vi saluto bel Giovine .

Γιάννη .
 Τί ὀρίζεις αὐδεύῃ;
 Γλίγωρα , ἀκαψέ φω-
 τίαν , ἐνδύσέ με .
 Ἦ φωτιά εἶναι ἀναμ-
 μένη .
 Δόσε μου αἱ παπούτσι-
 αἱ μου , καὶ τὸ φόρεμά μου .
 Ὁρᾷς αὐδεύῃ .
 Πῶ εἶναι αἱ μεταξωτά-
 ι μου καλτζένια ;
 Εἶναι τρύπια , καὶ αἱ
 ἔδωσα καὶ τὰ φδιάση
 ἡ δούλη .
 Καλὰ ἔκαμες .
 Ποῖον φόρεμα φορεῖτε
 σήμερον ;
 Τὸ μαῦρον , διὰ τὶ σφί-
 κται καὶ πηγαίνω καὶ
 συλυπηθῶ .
 Φέρε μου νερόν καὶ νι-
 φθῶ , καὶ ὕστερον ἔλα
 καὶ με κτερίσης .

Εἰδὼ

Giovanni .
 Che comandate Si-
 gnore ?
 Presto , raccendi il
 fuoco , vestimi .
 Il fuoco è acceso .
 Dammi le mie scarpe ,
 ed il mio abito .
 Eccole Signore .
 Dove sono le mie cal-
 ze di seta ?
 Sono rotte , e le die-
 di da governare al-
 la serva .
 Hai fatto bene .
 Con che abito volete
 vestirvi oggi ?
 Col nero , perchè de-
 vo andar a fare u-
 na visita di condo-
 glianza .
 Portami dell' acqua
 per lavarmi , e do-
 po vieni a pettinar-
 mi .

P 3

Ec-

